

ВАЛЕНТИНА ПИТУЛИЋ

ОНДА САВА СТАНЕ ПРЕД МЕНЕ

Свети Сава и Косовски завет

Јуче смо кренули из Царског Града, преко Јариња, Рашке и Полумира, где је Свети Сава мирио завађену браћу, пут Долине јоргована, где је Стефан Урош I, у 13. веку, засадио јоргован чекајући невесту, Јелену Анжујску. Поздравили смо Немањину Студеницу, спустили се до Жиче, па преко Шумадије, до белог града и Храма Светог Саве, где још увек паљевина Синан-паше мирише на тамјан. Дошавши у равницу, спазисмо стопе патријарха Арсенија који *И дан и ноћ бежећи са својим осирошелим народом у туђини окрену главу ка небу и завапи: Усијани, Госиоге! Защијо сијаваш, защијо лице ѿвоје, Боже наш, одвраћац од нас?* Стигавши у српску Атину, ходасмо кроз векове. Путник Десанкине *ѿреће класе* путовао је кроз јануар, време када је неке давне године гром загремо на *Свейој Саву усред зиме кад му време није*. Неко нас је благосиљао кроз векове, својом светачком руком, да добро кренемо, добро стигнемо и добро се вратимо.

Где смо то путовали кроз векове, од свог огњишта, њиве, крушке и колибе? Куда смо се поскитали док је изнад нас стајао *бескрајно ѿлави круџ и у њему звезда?* Чија је то рука куцала *ѿако ѿозно у дубини ноћној мира* да покаже пут? Ко нас је придржавао над провалијом и уздизао до Царства небеског? Ко је то бранио оца, Стефана Немању, *код бијеле цркве Грачанице* пред господом ришћанском и њиховом питањем *куд се ћеде цар Немање блаѿо?* Онај који је напустио престо и отишао на Свету Гору, место где се вековима састајала господа ришћанска и уз звуке гусала беседио: *једну бабо саѿрадио цркву / бјел Вилиндар насред ѿоре Свейе... Друѷу бабо саѿрадио цркву сиѷуденицу на Влаху Сиѷароме... Трећу бабо*

сапрадио цркву / Миљешевку на Херцеговини... Каталог манастира које су градили Немањини низао се у песми *Свети Саво*, док ће у варијанти народни певач наставити каталог новим задужбинама: док начини високе Дечане, / у приморју код воде Бисјерице, / и два стиуба светийиџеља Бурђа, / оба стиуба виш' Новој Пазара, / Ситугеницу на Влаху Ситароме, / ...Док начини цркву код Требиња, / Миљешевку на Херцеговини, / И Довољу близу јоре Црне, / и Тројицу надомак Таслице... Рачу цркву украј воде Дрине, / И Пајраћу близу Бороџова, / И Вазућу крај воде Криваје, / Озрен цркву на сред Босне славне, / и Гомељу на јраници сувој, / Мошћаницу у Крајини љутој. Благосиљање народа позлатило је векове којима су се Срби усправљали ка небу: *Што носили свијетло вам било! Што родило, све вам светило било.*

Бела црква је у песмама са Косова и Метохије ни на небу ни на земљи. Митски нестварна, она престаје да буде грађевина од камена и постаје духовни простор пред којим је је анонимни певач чудесно запевао *Саздаде се бела црква*. Присуство великог броја манастира утицао је да старе митолошке песме о зидању града ни на небу ни на земљи добију потпуно хришћанско значење: *О пролето, бела вило, Бела вила траг традила, На сред трага бела црква, И на цркву јироја врајиа*. Црква долази одозго, као и у легенди о градњи манастира Грачанице, где краљ Милутин види у сну цркву на небу у облику *облака са њеи кубејиа*, какву ће и саградити.

Усмено наслеђе српског народа сачувало је све облике обредно-обичајне праксе која почива на језику формуле, откривајући најдубље слојеве колективног памћења које се посебно исказује у кризним временима. Оно што је названо *душом народа*, у језику одређене културе значило је непроменљиву матрицу која се опире покушају њеног насилног мењања. У једној лирској песми са Косова и Метохије народни певач доводи у везу светитеље на небу са берићетом на земљи: *Засјала Света Троица, / Светому Пејтру на крила, / Свети ју Пејтар буђаше: / Диж се, Света Троицо, / Те лгедј доле до јоље, / Ово је лејто бојато, / Сас ону белу иченицу, / Сас оне беле јајанце, / Сас ону мушку дечицу*. Радостан доживљај живота изражен је у сватовским, коледарским, ранилачким, ђурђевским, јовањским, лазаричким и другим песмама, чуварима предачког наслеђа.

Симболи који упућују на светлост присутни су не само у песмама религијског карактера већ их налазимо у свим жанровима. Термини *коло* (*скочи коло, мори да скочимо*), *нишаљка* (*мори, чије момче на нишаљку, јајјане мој*), *кошуџа* (*на коријто каменито, беш кошуџо златно јујиро*), *крила јолуба* (*на јолуба крила јозлаћена*), *јозлаћена врајиа* (*најрадише кулу од камена, ударише врајиа*

йозлаћена), **злайан јунак** (кујунџија, иако ии занайа, скови мене јунака од злайа!), **злайна јабука** (долейте злайна јабука), **косовска йчела** (косовка йчела се фали сас ону белу йченицу) чували су идентитет српског народа у вековној борби за крси часни и слободу злайну. Високо, ка небу уздизале су се цркве које на Светој српској земљи чине сазвежђе. Народни певач их је поредио са јелом која стреми ка небу: *Висока јела до небо, / Пушћала трање до земље, / На трање лисии широки, / На лисие цвеће црвено, / На цвеће йчеле ййале / ...Шийо ми је јела висока, / То ми је црква Грачанка, / Шийо су ми лисии широки, / То су ми књије ййовске, / Шийо ми је цвеће црвено, / То ми је йричес у цркву, / Шийо су ми йчеле ййале, / То ми је народ у цркву.* Визија народног певача иде у правцу стварања светлосне слике, као највише идеје православне вере, где су светитељи, као и сам човек, створени по лику Божијем.

Тамо, где је сазвежђе манастира светлело вековима, још једно светлосно поље оставило је свој црвени одраз на небу. Посвећено место где расте божуров цвет ушло је у народно предање као место где се пролила крв српских јунака, када су бели божурови постали црвени. Али песма пева и о гори божуровој која зауставља кићене сватове: *Ој колика је йора божурова, / сив је соко йрелешей не може, / йрелешеше кићени свайови.*

У језичкој матрици народних умотворина доминирају симболи злата, сунца, беле боје, односно искомске светлости, оличене још у старом божанству светлости, Белом Виду. Примивши хришћанство Срби су трансформисали своју стару, богату религијску представу о смислу живота. Језичку орнаментуку усменог наслеђа украсиће: *сребрне колевке, свилене йелене, дейте йаунче, йребела ййача, бела ййача, йребела йшеница, бело жиийо, бело лојзе, бел босиљак, бела црква, злайно йеро, срмени сийолови, злайна јабука, софра йозлаћена, чаша йозлаћена, вино йроодишњо, рујно вино, злайне чаше и сребрне, црвена здравица, йчеле, сунце, оро, врайа йозлаћена, злайно јуийро, бела црква, нашей Боја и Божића.* Присуство евхаристијских елемената, вина и хлеба, као и радосног доживљаја живота, указује на дубоку укореееност суштинских симбола који упућују на радост живљења, као основно хришћанско начело.

У легендама о светитељима доминантно је богато религијско искуство јер је народни приповедач био у сталном додиру са црквама и манастирима, што је и потврдио приповедајући о Богу и Богородици, Светом Луки, Јовану Златоустом, Светом Илији, Светом Сави, Светом Јоаникију, краљу Милутину... Они се понашају као обични људи. Ходају земљом, седају за совру, обедују, беседе, саборују, путују, искушавају људе, прерушавају се... Од Бога добијају

задужења и у сталном су контакту са њим. Извештавају га шта се догађа на Земљи, како се људи опходе један према другоме, а како према Богу. Светитељи чине чуда, имају моћ епифаније, искушавају људе прерушавањем. Човек је опрезан када му дође гост јер се веровало у епифанију, односно прерушавање неког божанства ради искушавања људи.

У предањима о домаћим светитељима најбројнија су она о Светом Сави Сави који пресеца прозоре, учи жене да везу и праве сир, са другим светитељима путује по земљи и проповеда. Свети Сава у предању *Свети Сава и удаваче* доброј девојци жели злу срећу, а лошој добру, да би на крају објаснио светитељу који хода са њим своје речи на овај начин: *Тако њ треба: нигде два добра, нигде два зла*. Веселин Чајкановић доводи у везу Светог Саву са вуком, као митским претком који преузима функцију неког древног божанства које је имало врховну власт у хтонском свету вукова. У легенди о Светом Јоаникију Девичком доминирају његове светитељске моћи, али је народни приповедач отишао и корак даље, увео га у јуначку иницијацију, која је само у предањима са Косова и Метохије изједначена са сасветитељском. Било је важно да се светитељ докаже у Косовском боју, пре него што добије светитељски ореол. Он пролази кроз битку која је важна за опстанак колектива, која је у нашем народу означена као смак света или апокалипса. Народни приповедач је, живећи тамо где се догодила Косовска битка, изместио деловање светитеља из манастира на бојно поље. Функције јунака и светитеља чине јединствени подвиг овоземаљског и небеског. Најбројније су оне легенде у којима се приповеда о јунацима и светитељима који су живели на територији важној за опстанак целог колектива, посебно оне у којима се спаја култ јунака и светитеља.

Патријарх Данило у *Повесном слову о кнезу Лазару* пише о речима кнеза Лазара које је упутио својим велможима и војводама пред важну одлуку: *Ви, о друзи и браћо, велможе и блаћородни, војводе, велики и мали, сами стѣ сведоци и очевици колика нам блаћа Бој у живојѣу овом дарова, и не услици нас ничеѣа щѣо је у свејѣу овом красно и слајко, славе и бојѣстѣва, и свеѣа щѣо је људима ѡѡѣребно, неѣо чак умножи. Па ако нам се нещѣо ѡужно и болно доѣоди, не будимо незахвални и неблаћодарни Бојѣу, неѣо ако нам се мач, или рана, или ѡама смрѣи доѣоди, ѡримимо слајко, Христѣа и среће оѡчасѣва нащѣѣа раѣи. Јер боља нам је смрѣј у ѡдвѣѣу, неѣоли живојѣ у срамојѣи, боље нам је у борби смрѣи од мача ѡримѣи, неѣоли ѡлећа неѡриѣѣѣљѣма нащѣим ѡдаѣѣи. Мноѣо ѡоживесмо у миру, саѣа се ѡѡѣрудимо да за крајко време ѡдвѣѣ стѣра-далнички ѡримимо, да бисмо вечно на небесима ѡоживели.*

А онда је настало је *пошљедње вријеме*, када су поскитани монаси, после Косовске битке, последњом снагом исписивали на зидинама порушених манастира: *Крај века већ дође... Нема леба... Поибе сунце месеца јуна, њеинаести дан*. То погинуло сунце, усправљало нас је поскитане, занемеле и расејане, када су дували ветрови и надирала студен. Изговарао је, Свеприсутан, *Восјани Сербие, Осијајте овдје*, са владиком Данилом гледао у затворено небо које *не њрима њлача ни молишве*, бдио над ћупријом на Дрини и туговао за српском децом коју заувек одводе у Турску, да их тамо обрежу и потурче. Разумео је лелекање мајки које су *покушавале да разљовешно дозову своја дечака да му дају још нешто од себе колико може да сјане у две речи, неку њоследњу њрејоруку или ојомену на њуј...*

Својом светачком руком растеривао је страх када *небом свеци сјанце војевати*, бодрио и подизао кад је *крвца из земље* проврела, оне ноћи када се из турског табора, из *честиише Босне каменитше*, разлегао Вишњићев звук гусала: *Рани сина њак шаљи на војску / Србија се умириш не може*. Подизао је Светитељ устанике, провлачио се, невидљив, кроз спремљени колац, конопац, ченгеле и гилјотину, да кроз вековни мрак закрсти страх и отвори пут где ће свака *јушка биши убојити*. Посећивао је колевке тек рођених, тешио прворотке и миловао удовице. Везивао и скидао црне мараме, а онда опремао на војну уз *коло, коло, наоколо*, у граду у којем је спаљен, и у Царству небеском, сачекивао оне који се нису бринули за своје животе који *више не њосије*.

Светитељ је стизао свуда. Тражио је за Човека *још само шаку зрака и мало беле, јушарње росе*, ослушкивао наше откуцаје срца, тамо, где смо још увек били *безбрижни, лаки и нежни*, заустављао *јалије царске* и држао тајно опело над оном *свештом водом*. После је са Мајком Кнежополком тражио Срђана, Мрђана и Млађана и на Цести петровачкој благосиљао *избјеглице и њрисна дјеце у колони*. Дуго је миловао погледом Горановог човека из јаме док вапи: *Слијей сам, мила моја мајши, како ћу њебе сада ојлакаш*. Померао је време, страдале држао за руку и поново се рађао, оне године, у некој земљи сељака када су ђаци *на сирељање њошли мирно, као да смриш није нициш*.

Својим жезлом, крстом и светлошћу у очима, славио је славу са својим сељацима док је са школских зидова нестјао његов лик и *Ускликнимо с љубављу*. Палио је славске свеће и кандила, ломио колач у тишини планинских кућа, док су се око прозора умножавали *Ћопићеви црни коњи и црни коњаници, ноћни и дневни вампир...* *мрке убице с људским лицем*. Долазио је Свети Сава и у читанке одакле је протеран, и са последње стране срицао са немуштим

ђацима: аз, буки, вједе, глагољи, добро... Обилазио је напуштене цркве и силазио у отворене шаке старица које су кришом умивале своје унукe богојављенском водом, која се са лица поспане деце сливала на залеђену земљу. Седео је за трпезом док су очеви, неког немог 29. новембра, испод свечаног одела, кришом завиривали у црквени календар гледајући да се не огреше о црвено слово. Са страница песничких књига, из *злоходника*, тамо где су се *дијли борци њрошив ојкровења*, усправљао је речима: *Бранишће се! Нучишће њесму! Певајшће, оришће се, њојшће... славословишће... њојевајшће, коледајшће... усред овој рашћа који сећање бришће...*

Нисмо предуго јели *хлеб наци насущни*. Гледали смо у невидљиве анђеле који су нам повремено долазили у сан, док је онај други, „Милосрдни”, са неба сипао милосрђе, док су приштинска деца, у Видовданској улици бр. 47, играла игру „Глуви телефони”, која се увек завршавала реченицом: „У подруму је мрачно и хладно”. Знали смо да усред свеопштег *србобршћа*, у пролеће 1999, усред барута, рука Немањиног сина, принца без земаљске круне, подупире темеље куће *око које као најлејшће одиве, цвећашју шрешње, јабукe и шљиве*.

А онда је настао други каталог манастира. Народни певач прaviо је вез од саграђених, док је с краја века настајао онај други, који је личио на вез опараних тканица: црква Богородице Љевишке, Светог Спаса, Светог Ђорђа, Светог Николе, Свете Недеље, Светог Пантелејмона, манастир Светих архангела... (Призрен); црква Успења Пресвете Богородице у Ораховцу, црква Светог Илије у Вучитрну, црква Светог Николе у Приштини, манастир Девич, црква Светог Саве у Косовској Митровици... А народ се поскита после вести она два врана гаврана *од Косова њоља широкoја* и Миличиног питања *Чија ли је војска задобила?* Опет смо се одређивали, и опет за Царство небеско, јер *земаљско је за малена царштво, а небеско увек и довека!*

Поново смо пред Косовом на којем је *Согом зајущио*, пред Миличиним питањем *Шшћа би, слућо, доле на Косову?* Док нестају ћирилични натписи, док преоравају гробља и *чекићају цркве*, док скидају таблице, одузимају земљу, док се провлачимо кроз стазе и богазе чувајући тапије, док колоне са натовареним народом одлазе пут севера, док ћутимо *шћако добро, као да нас већ нема*. По ко зна који пут учествујемо у *Небеској лишуршци* са питањем: *Јесу л Срби као шшћо су били, или су се, Саво, измјенили?* Скрштених руку, са погледом у небо стоји остављени народ, загледан у себе и *нека буде шшћо бишћи не може*, загледан у Расткове стопе које одлазе пут Свете Горе, да би се виноу до Трона Свевишњег и завапио: *Досшћа, Боже, њошшћеди остшћашћак!*

Даворимо наг Косовом равним и на тренутак помислимо како су *тѝихи*, *снежни врхови Урала*. Укоренујемо се у ораницу и тражимо помиловање за *Себра*, за *сврѝнуѝе*, за земљу куда војска *ѝрође*, за војничка *ѝробља*, за оне који су *храбри само кад ѝину*, за *ѝоследње дане*, за *важне...* стешњени у своје домове, сабијени у жице и међу.

Јуче смо кренули из Царског Града, преко Јариња, Рашке и Полумира, где је Свети Сава мирио завађену браћу, пут Долине јоргована, где је Стефан Урош I, у 13. веку, засадио јоргован чекајући невесту, Јелену Анжујску. Поздравили смо Немањину Студеницу, спустили се до Жиче, па преко Шумадије, до белог града и Храма Светог Саве, где још увек паљевина Синан-паше мирише на тамјан...

А онда смо се вратили да прославимо Светог Саву... Тамо где *беѝе бане у маленој Бањској*, у време док је био *неѝико*, док је било *ѝакијех јунака* и *најскуѝе срѝске речи*. Тамо, у земљи *сељака на брдовѝиом Балкану*, у којој су још увек *ѝаѝчад ѝуѝѝена* а камење *свезано*.

(Светосавска беседа изговорена у Матици српској, 26. I 2024)